

22. O bandă desenată nazistă din 1933. Hitler e înfățișat ca sculptor care creează supraomul. Un intelectual liberal ochelarist e îngrozit de violența necesară pentru a-l crea. (Observați și glorificarea erotică a corpului omenesc.)

În zorii celui de-al treilea mileniu, viitorul umanismului evoluționist este neclar. Vreme de 60 de ani după încheierea războiului împotriva lui Hitler a fost un tabu să legi umanismul de evoluție și să pledezi pentru utilizarea unor metode biologice în vederea „upgradării” lui *Homo sapiens*. Astăzi însă, astfel de proiecte sunt din nou la modă. Nimeni nu vorbește despre exterminarea raselor sau a oamenilor inferiori, dar mulți se gândesc să folosească cunoștințele noastre tot mai extinse despre biologia umană pentru a crea supraoameni.

În același timp, o prăpastie uriașă se cascadează între tezele umanismului liberal și cele mai recente descoperiri din științele vieții, o prăpastie pe care nu o vom mai putea ignora multă vreme. Sistemele noastre politice și juridice liberale se bazează pe credința că fiecare individ are o natură lăuntrică sacră, indivizibilă și imuabilă, care conferă sens lumii și este sursa oricărei autorități etice și politice. Aceasta este o reîncarnare a credinței creștine tradiționale într-un suflet liber și etern care rezidă în fiecare individ. Totuși, în ultimii 200 de ani, științele vieții au subminat complet această credință. Oamenii de știință care studiază activitățile interne ale organismului uman nu au găsit nici un suflet aici. Ei susțin tot mai mult că comportamentul uman este determinat de hormoni, gene și sinapse, și nu de liberul-arbitru – cu alte cuvinte, de aceleași forțe care determină comportamentul cimpanzeilor, lupilor și furnicilor. Sistemele noastre juridice și politice încearcă în mare măsură să ascundă sub preș asemenea descoperiri incomode. Dar, cu toată sinceritatea, cât timp vom mai putea păstra zidul care separă departamentul de biologie de departamentele de drept și științe politice ?

Capitolul 13

Secretul succesului

Comerțul, imperiile și religiile universale au adus în cele din urmă practic fiecare sapiens de pe fiecare continent în lumea globală în care trăim astăzi. Nu că acest proces de expansiune și unificare a fost liniar sau lipsit de întreruperi. Totuși, în ansamblu, tranziția de la multe culturi mici la câteva culturi mari și în final la o singură societate globală a fost probabil un rezultat inevitabil al dinamicii istoriei umane.

Dar a spune că o societate globală este inevitabilă nu e același lucru cu a spune că rezultatul final trebuia să fie acest tip determinat de societate globală pe care îl avem acum. Ne putem imagina cu siguranță alte rezultate. De ce este engleza atât de răspândită în prezent, și nu daneza? De ce există în jur de 2 miliarde de creștini și 1,25 miliarde de musulmani, dar numai 150.000 de zoroastrieni și nici un maniheu? Dacă ne-am putea întoarce în timp acum 10.000 de ani și am reporni întregul proces, o dată și încă o dată, am asista mereu la ascensiunea monoteismului și la declinul dualismului?

Nu putem face un astfel de experiment, așa că nu știm cu adevărat ce s-ar întâmpla. Dar o examinare a două caracteristici cruciale ale istoriei ne poate furniza unele indicii.

1. Sofismul privirii retrospective

Fiecare punct din istorie este o răscruce. Un singur drum umblat duce din trecut în prezent, dar miriade de căi se bifurcă în viitor. Unele dintre aceste căi sunt mai largi, mai line și mai bine marcate, și ca atare e mai probabil să fie urmate, însă uneori istoria – sau oamenii care fac istoria – ia întorsături neașteptate.

La începutul secolului al IV-lea d.Hr., Imperiul Roman avea în față un larg orizont de posibilități religioase. Ar fi putut rămâne atașat de politeismul lui tradițional și pestriț. Însă împăratul lui, Constantin, privind înapoi la un secol de război civil, pare să se fi gândit că o singură religie cu o doctrină clară putea să ajute la unificarea imperiului său divers din punct de vedere etnic. Ar fi putut

Respect pentru oameni și cărți.

să aleagă dintr-un număr de culte contemporane pe oricare să fie religia lui națională – maniheismul, mitraismul, cultele lui Isis sau Cybele, zoroastrismul, iudaismul și chiar budismul erau toate opțiuni disponibile. De ce a optat pentru Iisus? Era ceva în teologia creștină care îl atrăgea în mod personal sau poate exista un aspect al credinței care îl făcea să considere că ea ar fi mai ușor de folosit pentru scopurile sale? A avut o experiență religioasă sau i-a sugerat vreunul dintre sfătuitoarii lui că creștinii câștigau rapid adepți și că ar fi fost cel mai bine să se alăture curentului dominant? Istoricii pot specula, dar nu pot oferi un răspuns definitiv. Ei pot descrie *cum* s-a impus creștinismul în Imperiul Roman, dar nu pot explica *de ce* a fost realizată această posibilitate determinată.

Care este diferența dintre a descrie „cum” și a explica „de ce”? A descrie „cum” înseamnă a reconstrui seria de evenimente specifice care a dus de la un punct la altul. A explica „de ce” înseamnă a găsi conexiuni cauzale care dau seama de realizarea acestei serii particulare de evenimente cu excluderea tuturor celorlalte.

Unii cercetători oferă într-adevăr explicații deterministe ale unor evenimente precum ascensiunea creștinismului. Ei încearcă să reducă istoria umană la acțiunile unor forțe biologice, ecologice sau economice. Susțin că a existat ceva în legătură cu geografia, trăsăturile genetice sau economia Mediteranei romane care a făcut inevitabilă ascensiunea unei religii monoteiste. Totuși, majoritatea istoricilor tind să fie sceptici în ceea ce privește astfel de teorii deterministe. Aceasta e una dintre mărcile distinctive ale istoriei ca disciplină academică – cu cât cunoști mai bine o anumită perioadă istorică, cu atât este *mai greu* să explici de ce lucrurile s-au petrecut într-un fel și nu în altul. Cei care au doar o cunoaștere superficială a unei anumite perioade tind să se concentreze exclusiv pe posibilitatea care a fost în cele din urmă realizată. Ei vin cu o poveste ad-hoc pentru a explica retrospectiv de ce acel rezultat era inevitabil. Cei care sunt mai bine informați despre perioada respectivă sunt mult mai conștienți de căile care nu au fost urmate.

De fapt, oamenii care au cunoscut cel mai bine perioada – cei care au trăit în vremea respectivă – au înțeles cel mai puțin dintre toți de ce istoria a urmat un anumit curs și nu altul. Pentru romanul obișnuit din vremea lui Constantin, viitorul era în ceață. E o lege de fier a istoriei ca ceea ce pare inevitabil în retrospectivă să fie departe de a fi evident la momentul respectiv. Astăzi lucrurile nu stau diferit. Am ieșit din criza economică globală sau ceea ce e mai rău abia urmează? Va continua China să aibă creștere economică până când va deveni principala superputere? Își vor pierde Statele Unite hegemonia? Este resurgența fundamentalismului monoteist valul viitorului sau doar o vâltoare locală cu prea puțină semnificație pe termen lung? Ne îndreptăm spre dezastrul ecologic sau spre paradisul tehnologic? Pot fi aduse argumente solide în favoarea tuturor acestor rezultate, dar nu există nici o cale să fim siguri de ele. Peste câteva decenii,

oamenii vor privi în urmă și se vor gândi că răspunsurile la toate aceste întrebări erau evidente.

Este deosebit de important să subliniem că posibilități care le par foarte improbabile contemporanilor se realizează adesea. Când Constantin s-a urcat pe tron în 306, creștinismul era doar puțin mai mult decât o sectă orientală ezoterică. Dacă ați fi sugerat atunci că acesta era pe cale să devină religia statului roman, ați fi fost luați în râs, așa cum ați fi luați în râs astăzi dacă ați sugera că până în anul 2050 Hare Krishna va fi religia de stat a SUA. În octombrie 1913, bolșevicii erau o mică facțiune rusă radicală. Nici un om rezonabil nu ar fi prezis că în doar patru ani vor prelua controlul asupra țării. În 600 d.Hr., ideea că o ceată de arabi locuind în deșert aveau să cucerească curând un teritoriu ce se întindea de la Oceanul Atlantic până în India era încă și mai absurdă. Într-adevăr, dacă armata bizantină ar fi fost capabilă să respingă atacul inițial, islamul ar fi rămas probabil un cult obscur, de care ar fi știut doar o mână de cunoscători. Experții ar fi avut atunci o sarcină foarte ușoară să ne explice de ce o credință bazată pe o revelație primită de un negustor de vârstă mijlocie din Mecca nu ar fi putut deveni niciodată populară.

Nu orice este posibil. Forțele geografice, biologice și economice creează constrângeri. Totuși, aceste constrângeri lasă destul loc pentru evoluții surprinzătoare, care nu par decise de legi deterministe.

Această concluzie e dezamăgitoare pentru multă lume, care preferă ca istoria să fie deterministă. Determinismul e atrăgător deoarece implică că lumea și credințele noastre sunt un produs natural și inevitabil al istoriei. Este un lucru natural și inevitabil ca noi să trăim în cadrul unor state-națiuni, să ne organizăm economiile potrivit unor principii capitaliste și să credem cu feroare în drepturile omului. A admite că istoria nu este deterministă înseamnă a admite că e doar o coincidență că majoritatea oamenilor cred astăzi în naționalism, capitalism și drepturile omului.

Istoria nu poate fi explicată în mod determinist și nu poate fi prezisă pentru că e haotică. Sunt atât de multe forțe în joc, iar interacțiunile lor sunt atât de complexe, încât variații extrem de mici ale mărimii forțelor și modului în care ele interacționează produc diferențe uriașe în privința rezultatelor. Și nu e doar asta, ci și faptul că istoria e ceea ce se numește un sistem haotic de „ordinul al doilea”. Sistemele haotice au două forme. Haosul de ordinul întâi este haosul care nu reacționează la predicțiile care se fac despre el. Vremea, de exemplu, este un sistem haotic de ordinul întâi. Deși este influențată de miriade de factori, putem să construim modele pe computere care iau în considerare din ce în ce mai mulți astfel de factori și să producem previziuni ale vremii din ce în ce mai bune.

Haosul de ordinul al doilea este haosul care reacționează la predicțiile ce se fac despre el și din acest motiv comportamentul său nu poate fi prezis niciodată

cu acuratețe. Piețele, de exemplu, sunt un sistem haotic de ordinul al doilea. Ce se va întâmpla dacă vom dezvolta un program de computer care prevede cu acuratețe de 100% prețul de mâine al petrolului? Prețul petrolului va reacționa imediat la previziune, care în consecință nu se va mai materializa. Dacă prețul actual al barilului de petrol este 90 de dolari, iar programul infailibil de computer prevede că mâine acesta va fi 100 de dolari, comercianții se vor îngrămădi să cumpere petrol în așa fel încât să profite de creșterea de preț prevăzută. Drept rezultat, prețul va sări la 100 de dolari barilul astăzi în loc de mâine. Ce se va întâmpla apoi mâine? Nimeni nu știe.

Și politica este un sistem haotic de ordinul al doilea. Mulți oameni îi critică pe sovietologi pentru că nu au reușit să prezică revoluțiile din 1989 și pe experții în Orientul Mijlociu pentru că nu au anticipat revoluțiile Primăverii Arabe din 2011. Nu e un lucru corect. Revoluțiile sunt, prin definiție, impredictibile. O revoluție predictibilă nu izbucnește niciodată.

De ce nu? Imaginați-vă că sunteți în 2010 și niște genii ale științelor politice asistate de un computer au dezvoltat un algoritm infailibil care, încorporat într-o interfață atractivă, poate fi comercializat ca predictor de revoluții. Își oferă serviciile președintelui Hosni Mubarak al Egiptului și, în schimbul unui avans generos, îi spun acestuia că, potrivit previziunilor lor, o revoluție va izbucni cu siguranță în Egipt în cursul anului următor. Cum va reacționa Mubarak? Foarte probabil, va scădea imediat taxele și impozitele, va distribui pomeni în valoare de miliarde de dolari către cetățeni – și își va întări forțele de securitate, pentru orice eventualitate. Măsurile preventive funcționează. Anul următor vine și trece și, surpriză, nu e nici o revoluție. Mubarak își cere banii înapoi. „Algoritmul vostru nu face doi bani!”, le strigă oamenilor de știință. „În definitiv aș fi putut construi un alt palat, în loc să dau degeaba toți banii ăia.” „Dar revoluția nu a avut loc pentru că am prezis-o”, spun oamenii de știință în apărarea lor. „Profeți care prezic lucruri ce nu se întâmplă?”, remarcă Mubarak în timp ce le face semn gârzilor să-i înhațe. „În piața din Cairo aș fi putut lua o duzină din ăștia pe nimic.”

De ce studiem atunci istoria? Spre deosebire de fizică sau economie, istoria nu e un mijloc pentru a face predicții cu acuratețe. Nu studiem istoria pentru a cunoaște viitorul, ci pentru a ne lărgi orizontul, pentru a înțelege că situația noastră actuală nu este nici naturală, nici inevitabilă și că în consecință avem mult mai multe posibilități în fața noastră decât ne imaginăm. De exemplu, faptul că studiem cum au ajuns europenii să-i domine pe africani ne permite să conștientizăm că nu există nimic natural sau inevitabil în legătură cu ierarhia rasială și că lumea ar putea foarte bine să fie organizată diferit.

2. Clio cea oarbă

Nu putem explica alegerile pe care le face istoria, dar putem spune ceva foarte important despre ele: alegerile istoriei nu sunt făcute în beneficiul oamenilor. Nu există absolut nici o dovadă că fericirea oamenilor sporește inevitabil pe măsură ce istoria avansează. Nu există nici o dovadă că culturile care sunt benefice pentru oameni trebuie neapărat să aibă succes și să se răspândească, în timp ce culturile mai puțin benefice dispar. Nu există nici o dovadă că creștinismul a fost o alegere mai bună decât maniheismul sau că Imperiul Arab a fost mai benefic decât Imperiul Persan al Sasanizilor.

Nu există nici o dovadă că istoria lucrează în beneficiul oamenilor pentru că nu avem un sistem de măsurare obiectiv pentru un astfel de beneficiu. Culturi diferite definesc binele în mod diferit, iar noi nu avem un etalon obiectiv cu ajutorul căruia să discernem între ele. Desigur, învingătorii cred întotdeauna că definiția lor e corectă. Dar de ce i-am crede pe învingători? Creștinii cred că victoria creștinismului asupra maniheismului a fost benefică pentru umanitate, dar, dacă nu acceptăm viziunea creștină asupra lumii, atunci nu e nici un motiv să fim de acord cu ei. Musulmanii cred că căderea Imperiului Sasanid în mâinile lor a fost benefică pentru umanitate. Însă aceste beneficii sunt evidente doar dacă acceptăm viziunea musulmană asupra lumii. E perfect posibil să ne fi fost tuturor mai bine dacă creștinismul și islamul ar fi fost uitate sau învinse.

Tot mai mulți specialiști văd culturile ca pe un fel de infecție sau parazit mental, cu oamenii în rol de gazdă inocentă. Paraziții organici, precum virușii, trăiesc în corpul gazdelor lor. Se înmulțesc și trec de la o gazdă la alta, hrănindu-se pe seama gazdelor lor, slăbindu-le și uneori chiar omorându-le. Atât timp cât gazdele trăiesc suficient pentru a transmite parazitul, acestuia nu-i pasă de starea gazdei sale. În același mod, ideile culturale trăiesc în mintea oamenilor. Ele se înmulțesc și trec de la o gazdă la alta, slăbind ocazional gazdele și uneori chiar omorându-le. O idee culturală – precum credința în raiul creștin din cer sau în paradisul comunist de pe pământ – poate determina un om să-și dedice viața propovăduirii acelei idei și chiar să și-o sacrifice în acest scop. Omul moare, dar ideea se răspândește. Conform acestei abordări, culturile nu sunt conspirații urzite de unii oameni pentru a profita de alții (așa cum tind să creadă marxiștii). Sunt mai degrabă paraziți mentali care apar accidental și profită ulterior de toți oamenii pe care îi infectează.

Această abordare e numită uneori memetică. Ea presupune că, așa cum evoluția organică se bazează pe replicarea unor unități de informație organică numite „gene”, la fel evoluția culturală se bazează pe replicarea unor unități de informație culturală numite „meme”¹. Culturile care au succes sunt cele care excelează în